

А.А.Бақытжанова^{1*}, Б.И.Иманбекова¹

*Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Қазақстан, Алматы*

КӘМЕЛЕТ ЖАСЫНА ТОЛМАЙ ЖҮКТІ БОЛҒАН ҚЫЗДАРДА ТУЫНДАЙТЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Бұл мақалада кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарда туындайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелерге әлеуметтанулық талдау жасалынған. Авторлар ой-пікірлерін осы мәселені теориялық, қолданбалы әлеуметтік зерттеулер нәтижелері негізінде қортындылаған. Зерттеу барысында кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың жыныстық қатынастық мәдениетінің қалыптасуына, олардың бала кезінен бастап қалыптасатын психологиясы, әлеуметтік орталары әсер ететіндігі анықталынған. Тәуелсіз сарапшылардың қолданбалы әлеуметтік зерттеулер нәтижесі бойынша Қазақстанда жасөспірімдер арасында жыныстық қарым-қатынасты бастайтын орта жас 16,5 көрсетеді, әлеуметтік сауалнамалардың қорытындысына жүгінсек 4360 адам зерттеуге қатысқан, оның ішінде жыныстық өмір сүретін 294 қыз анықталған, сол қыздардың ішінде 49 респондент жүкті болғандығы анықталды. Қоғамда әлеуметтік мәселеге айналып отырған кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарда туындайтын мәселелер көп. Солардың бірі өздері мен балаларының денсаулықтарының нашар болуы, қыздардың ары қарай білім алуларын жалғастыра алмауы, әлеуметтік ортасындағы кемсітушіліктер, т.б. кіреді. Кәмелетке толмаған жастар арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнамаларға берілген жауаптарды сараптап, нәтижесінде кәмелетке толмай жүкті болған қыздарда туындайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелерге талдау жасалынып, ол мәселелерді шешудің жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: кәмелеттік жас; социум; стигма; дискриминация; психологиялық жағдай; неке; демографиялық даму; статистикалық мәлеметтер; репродуктивті денсаулық; жыныстық қарым-қатынас мәдениеті.

A. Bakytzhanova^{1}, B. Imanbekova¹*

Kazakh national women's teacher training university

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ARISING FROM THE PREGNANCY OF UNDERAGE GIRLS

Abstract

The article presents a sociological analysis of the socio-psychological problems that arise in pregnant underage girls. The authors summarize their views on this issue based on the results of theoretical and applied social research. As a result of the study, it was found that the formation of the sexual culture of underage pregnant girls is influenced by their psychological and social environment, which is formed from childhood. According to the results of an applied sociological study conducted by independent experts, the average age of sexual intercourse among adolescents in Kazakhstan is 16.5 years, according to sociological surveys, 4360 people took part in the survey, including 294 sexually active girls, 49 of whom were pregnant. One of them is the poor health of themselves and their children, the inability of these girls to continue their education, discrimination in the social environment, etc. As a result of such obstacles, they have social and psychological problems, including social stigma and discrimination, girls' suicide or abandonment of children as well as social orphanhood.

Key words: minority of the girl; society; stigma; discrimination; psychological condition; marriage; demographic development; statistical data; reproductive health; adolescents; culture of sexual intercourse.

Бақытжанова А.А.^{1*}, Иманбекова Б.И.¹

Казахский национальный женский педагогический университет

СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКАЮЩИЕ ВСЛЕДСТВИЕ БЕРЕМЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ДЕВУШЕК

Аннотация

В статье представлен социологический анализ социально-психологических проблем, возникающих у несовершеннолетних беременных девушек. Авторы обобщают свои взгляды на этот вопрос на основе результатов теоретических и прикладных социальных исследований. В результате исследования установлено, что на формирование сексуальной культуры несовершеннолетних беременных девушек влияет их психологическая и социальная среда, которая формируется с детства. По результатам прикладного социологического исследования, проведенного независимыми экспертами, средний возраст полового акта среди подростков в Казахстане составляет 16,5 лет, по данным социологических опросов, в опросе приняли участие 4360 человек, в том числе 294 сексуально активных девушки, 49 из которых были беременны. В обществе против несовершеннолетних беременных девушек возникает множество проблем, которые становятся социальной проблемой. Одна из них - плохое здоровье их самих и детей, неспособность этих девушек продолжить обучение, дискриминация в социальной среде и т. д. В результате таких препятствий у них возникают социально-психологические проблемы, включая социальную стигму и дискриминацию, самоубийства девушек или отказ от детей, а также социальное сиротство.

Ключевые слова: несовершеннолетие девушки; общество; стигма; дискриминация; психологическое состояние; брак; демографическое развитие; статистические данные; репродуктивное здоровье; подростки; культура полового акта.

Кіріспе. Қазақстан Республикамыз жер көлемі бойынша тоғызыншы орында, ал халықтың орташа тығыздығы әрбір шаршы шақырымға шаққанда 6,8 адамнан келеді. 2018 жылғы Адам дамуы туралы баяндаманың деректеріне сай, Қазақстан адам дамуы индексінің өте жоғары мәні бар (0,800) елдердің қатарына кіріп, 188 мемлекеттің ішінде 59 орынды иеленген [1]. Тәуелсіздік алған жылдан кейін келесі он жылда халық саны азайған болатын. Ол 1992-2001 жылдар аралығында халықтың саны 9,7% кеміген, бұл дегеніміз 1 млн 600 мың адам. Тек қана 2002 жылдан бастап Қазақстанда халық санының өсуі байқалды, ал қазіргі кезде 2020 жылдың 1 қазан бойынша Қазақстандағы халық саны 18,9 млн адамды құрады. Халық саны көбейіп, ал өлім мен оның ішінде ана мен бала өлімі көрсеткіштері азайушы еді егерде елімізде жасөспірімдер арасында ерте жүктілік, ерте босану немесе жасанды жолмен баланы алып тастау, ерте жаста некеге тұру жағдайлары болмаса. Сол үшін осы мәселелер өздерінің заң негізінде шешімін тапса. Әлеуметтік жүйедегі қоғамдық мәселе болып отырған бұл сұрақтардың түйінін тарқатудың бір жолы ол елімізде жасөспірімдер арасында жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша кеңес беретін арнайы орталықтар құрылса.

Соңғы жылдар Қазақстанда жастар мен жасөспірімдерді қолдау шаралары мемлекеттік бағдарламаларда жиі айтылады, соның ішінде осы топтағы адамдарды материалды және моральды қолдаудың да негізгі тетіктері де көрсетіліп келеді. Дегенімен, қазіргі кездегі жасөспірімдердің ерте жыныстық қатынастық өмірді бастаулары, 19 жасқа толмай жүкті болған қыздардың, жастар арасында жыныстық жолмен берілетін инфекциялар және АИТВ жұқтырғандар көп кездеседі. Бұндай салдардың болуына себеп, сол жастағы адамдардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерінде, физиологиялық және биологиялық қажеттілікте болып тұр. Біз қозғап отырған кәмілет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесі толығымен зерттелінбеген, сондықтан қазіргі кезде бұл мәселе өзектілігін айқындай түсуде.

Адам қоғамдағы негізгі, маңызды капитал. Кез-келген мемлекет үшін маңызды ресурс болып табылатын ол халық саны. Сондықтан да мемлекеттің ішкі саясатының стратегиялық басым бағыты ретінде халықтың өмір сүру сапасын арттыру маңызды болып табылады. Тақырыпқа сай өмір сапасы ретінде біз жасөспірімдер мен жастардың жыныстық және репродуктивті сала сұрақтары бойынша әлі де толық ақпараттандырылмағандығын айтқымыз келеді. 2018 жылы Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы мен БҰҰ халықты қоныстандыру қорының ЮНФПА басқармасы Қазақстанда әлеуметтік зерттеу жүргізген тақырыбы «15-19 жас аралығындағы жастар мен жасөспірім топтары арасында

репродуктивті денсаулықтары мен сексуалды мінез-құлықтарын, репродуктивті денсаулықты қорғау мен осы сала бойынша ақпараттарды алуға қолжетімділік деңгейін анықтау» зерттеуге Қазақстанның 17 аумағынан 4360 15-19 жас аралығындағы жастар қатысқан. Осы зерттеудің нәтижесі бойынша зерттеуге қатысқан 4360 (100%)-дың 91%-ы АИТВ мен ЖҚТБ жайлы толық ақпараттар білмейтіндігін айтқан [2, 7 бет]. Ал мүшеқапты дұрыс қолдану жайлы білім (физиологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыру, жүктіліктен сақтану үшін, ЖЖБИ/ АИТВ қорғануда қолдану үшін) деңгейлерінің жоғары екендігін көрсеткендер саны 34,4%. Ал зерттеуге қатысқан 15-19 жастағылардың 66% жоспарланбаған жанұя болудан сақтануға арналған әдісті, ЖЖБИ/ АИТВ қорғану әдістерінің маңыздылығы жайлы білмеген [2, 7 бет]. Респонденттердің ЖЖБИ мен АИТВ емдеу керектігін және ол аурудың күрделілігі жайлы білмегендер саны 65%. Ал осы инфекциялар жайлы ақпараттарды алуға қатысты 15-19 жастағы респонденттердің 85% АИТВ мен ЖЖБИ жайлы ақпараттарды жиі алатындығын, оқитындығын айтқан. Дегенімен, зерттеу бойынша анықталғандығы 15-19 жастағы қатысқан респонденттер ол ақпараттарды ғаламтор мен әлеуметтік желілерден алатындығын айтқан [2, 7 бет].

Негізгі бөлім. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы қазақ халқының ұлттық құндылықтарын қайта жаңғыртып, сананың жаңаруы тиіс. Қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерінің бірі – болашақ ұрпақтың дүниеге келуіне ерекше мән берген. 13 жаста отау иесі болған деген ол сол жасқа келген кезде ұл мен қыз баланы ересек өмірге дайындауды меңзеген, ал қазіргі кезде сол аналар мен жігіттер кеңесінде айтылған кеңестерді ғаламтор желілерде дұрыс беріліп жүрген жоқ. Бүгінде бұл туралы жыныстық және репродуктивті денсаулық жөніндегі Қазақстандық қауымдастығы (КМПА) және оның «Ne Tabu» сынды бірлестіктері жастарды жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша сұрақтарына жауап беріп, кеңестер айтып, олардың осы сала бойынша құқықтарын қорғауда. Жаһандандудың кері әсері жасөспірімдердің екі жыныс арасында болатын қарым-қатынасты көрсететін фильмдердің эротикалық сипат алуында, бұндай фильмдер ашық телеарналардан көрсетілмесе де ғаламтор арқылы балалардың осы фильмдерді көруі көбейді.

Мемлекет басшысы Қасым- Жомарт Тоқаев 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі «Халық үніне құлақ асатын үкімет» тұжырымдамасында халық пен мемлекет арасындағы байланыстың еліміздің дамуы үшін маңызды қарым-қатынас орнату керек екендігін айтқан. Осыны орындау үшін «Азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету» бөлімінде «Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты зорлық- зомбылық, басқа да ауыр қылмыстарға, әсіресе, балаларға қатысты қылмыстарға қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатайту қажет...» делінген [3].

Халық денсаулықтың жоғарғы стандарттарына қол жеткізу үшін олар өздерінің жыныстық және репродуктивтік таңдауына құқылы болуы керек. Олар өздерінің қорғалғандығын сезіне білуі керек [4].

Ғылыми зерттеулердегі психологиялық денсаулық түсінігі - жаөспірімдік жас кезеңі – дамудың маңызды кезеңі, бұл кезеңде жасөспірімдердің әлеуметтік және эмоционалды әдеттері мен дағдылары қалыптасады. Бұл үрдіс баланың болашақ психологиялық жағдайының дұрыс қалыптасуына әсер етеді. Жасөспірімдік кезеңде психологиялық денсаулықтың дұрыс қалыптасуына мыналар ықпал етеді: қалыпты және тыныш ұйқы, физикалық дене жаттығулары, қиын жағдайларда шешім қабылдау дағдыларын қалыптастырады, тұлға аралық жанжалдарды дұрыс шеше алу және эмоционалды өзін-өзі қадағалау дағдылары қалыптасады. Жасөспірімдер осы дағдыларды игеруі үшін отбасы мен оның әлеуметтік ортасы баланың толық өсіп жетілуіне қолайлы болуы тиіс. Дүниежүзілік денсаулықты сақтау ұйымының мәлеметтері дүниежүзі бойынша жасөспірімдердің 10-20% психологиялық денсаулықтарында бұзылулар бар және бұл қажетті деңгейде толық тексерілмей және емдеуге дейін жетпейді. Жаөспірімдердің психологиялық денсаулықтың бұзылуы 10-19 жас аралығындағы адамдардың аурулары мен жарақаттарының дүниежүзілік ауыртпалығының 16% құрайды [5].

Жүкті болған жасөспірім, ерте жаста некеге тұрған немесе ерте жаста күштеп некелестірудің құрбаны болған жаөспірімдерге, әсіресе қыздарға қатысты жасалынатын стигма мен дискриминация, әлеуметтік изоляциялау олардың психологиялық денсаулықтарына кері әсерін тигізеді.

Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесі әрбір мемлекет үшін әлеуметтік және экономикалық қиындықтар туындатады. Lule L. «Регулирование фертильного поведения, затрат, контрацепции и нежелательной беременности в Африке и Восточной Европе и Центральной Азии. Здравоохранение, питание и народонаселение (HNP)» атты зерттеуінде жасөспірім қыздардың жүктілігі, олардың және сәбилерінің денсаулықтарына күтім жасау мен жасанды түсік жасатуға

кететін қаржының барлығы ұлттық денсаулық сақтау жүйесінің бюджетіне тікелей ықпал етеді екен [6, 6 бет]. «Қазақстанда жасанды түсік жасату жағдайын азайтқан кезде ғана бюджет шығынын азайтуға болады. Егерде, шамамен 80% жасалынатын жасанды түсіктің санын жанұя болуды жоспарлаған кезде болдырмауға мүмкін еді, сол дұрыс жанұя болуды жоспарлаған кезден қалған қаржыны Қазақстан Республикасындағы иммунизациялау бағдарламаларына толықтау жұмсауға болатын еді немесе сол жасанды түсік жасауға кетіретін қаржыны жанұя болуды жоспарлау қызметінде қолдануға мүмкін болатын еді [6, 6 бет]. Осы жастағы жүктіліктің әлеуметтік-психологиялық қиындықтарының бірі ол кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың толық білім алуына кедергілер келтіреді, ал бұл дегеніміз еңбек нарығында бәсекелестікке төтеп бере алмай кедейлікке алып келеді. Тағыда бір жеке қарастыратын мәселе ол әлеуметтік жетімдік және некесіз балалардың дүниеге келуі. Біздің ойымызша, осы некесіз туылған балалардың көбі кәмелет жасына толмай жүкті болған әйелдер арасында жиі кездесетін жағдай.

Зерттеу бөлімі. Біз қарастырып отырған жүкті болған кәмелет жасындағы қыздардың әлеуметтік-психологиялық жағдайындағы өзгеріс, оларды қоршаған адамдармен қарым-қатынасының нашарлауы, яғни қыздардың оларға бағынуы. Бағыну дегеніміз бұл кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздың өз-өзіне деген сенімділігінің жоғалуы, осының салдарынан олар ортадағы адамдардың пікіріне келісіп оларға шешім қабылдауда бағынышты болатындығы. Жасөспірім жүкті болған қыздардың эмоционалды қанағаттанбауларының келесі негізгі себептері анықталған: материалды, тұрғын үй, әлеуметтік ортадағы кері ықпалдар, жақындары мен ата-аналарымен жанжалдар, жасөспірім қыздың өзінің келбеті мен денесіне ұнатпауы, өзінен жиіркенуі, жүктіліктен шаршау, үйде отырып үй жұмыстарын атқарудан шаршау мен олардың жүктілік кезінде болатын психологиялық күйзелістерден шаршауы болады.

Дүниежүзі денсаулықты сақтау ұйымының мәлеметі бойынша 15-19 жас аралығындағы адамдар арасындағы депрессия мүгедектікті пен қатерлі аурулар туындататын себептердің тізімінде төртінші орында тұр, ал 10-14 жастағылар арасында депрессия қатерлі ауру ретінде он бесінші орында тұр [5].

Психология мен психоанализ тұрғысынан кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесін түсіну үшін алдымен жасөспірімдердің жыныстық қатынас жайлы білу әрекеттерін анықтасақ. Балалар табиғаты бойынша өздерінің денелері жайлы білгілері келеді, әсіресе оларға баланың қалай пайда болатындығы қызықты. Қазіргі кезде балалар баланың қырыққабаттан немесе оларды құтандар алып келмейтіндігін айқын біледі, оны білгізген БАҚ тарататын ақпараттар.

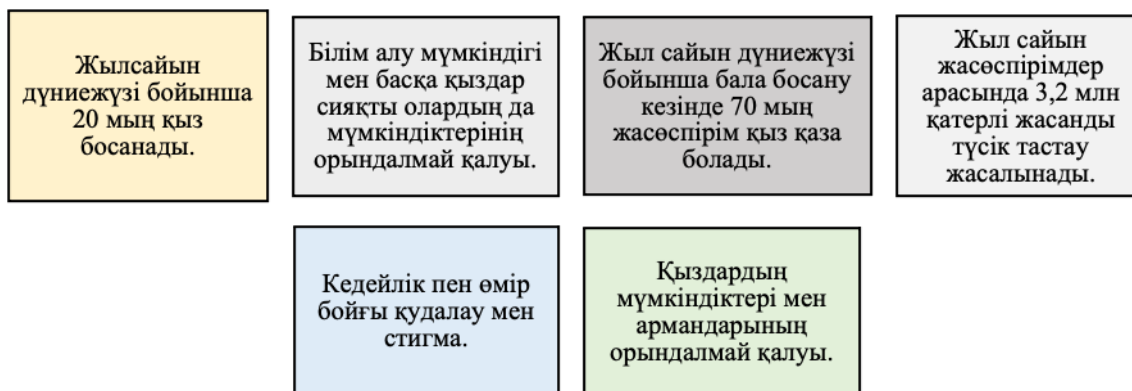
Балалар туыла салысымен оларда жыныстық қызығушылық жоқ яғни оларда жыныстық жайлы мүлде ақпараттар жоқ, білмейді, оларды «таза» көреміз. Дегенімен, Зигмунд Фрейдтің балалардағы сексуалдылық жайлы зерттеулері балаларда бала кезінен бастап жыныстық қатынас жайлы психологиялық қондырмалардың қалыптасатындығы айтылған. Альфред Кинси «Есеп беруінде» балалардың сексуалдылығын зерттеп, Зигмунд Фрейдтің идеясын қолдаған (осы идеялар жалпы балаларды азғындау ретінде қабылданып, қатаң қудалауға ұшыраған) [7]. Зигмунд Фрейд өзінің «Психоанализға кіріспе» атты кітаптарында балаларда болатын, бірақ бейсаналық тұрғыда көрінетін сексуалдылық пен олардың жыныстық құмартулары жайлы ақпараттар оның тәжірибесі негізінде көрсетілген.

Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың жүкті болуы, бала босануы күш көрсету арқылы, яғни зорлаған болса, ал басым көпшілік өздерінің қалаулары бойынша жыныстық қатынасқа түсулерінен болады. Жасөспірімдердің жыныстық қатынастарын келесі тұжырымдамалар бойынша қарастыру, олар: биологиялық, эмоционалдық, психологиялық, әлеуметтік жақтарын қарастырамыз.

Әлеуметтік аспектіде жасөспірімдердегі сексуалдылықты қарастыру оның мәдени, саяси, құқықтық сұрақтарының негізіне байланысты болуы мүмкін. Әлеуметтік ортада адамдардың сексуалдылық пен жыныстық мінез-құлықтарын олардың әлеуметтік ортада адамдармен қарым-қатынасына байланысты болып, оны қандай да бір жағдай орын алған кезде көрсете алуды білдіреді. Әлеуметтік ортада жасөспірімдердің сексуалды мінез-құлықтарын көрсетуі оларды қоршаған ортасындағы ұстанымдар мен қарым-қатынасқа байланысты орын алады. Мысалы, ата-ана баласының жыныстық және репродуктивті денсаулық, контрацепция әдістері жайлы білмейді деп ойлауы мүмкін себебі жасөспірім ата-анасының алдында осы мәселе бойынша ақпараттарды білетіндігін көрсетпейді, ал өзінің қатарластары арасында немесе әлеуметтік желілердегі қоғамдастықтарда осыларға қатысты әжептәуір сауатты екендігін көрсетеді, айтады, талқылауға қатысады.

Жыныстылық пен әрбір адамның жыныстық қарым-қатынасқа түсу және жүкті болса оны түсік тастауға итермелеу мен оны күштеу әрекеттерін жасауға ешкімнің құқы жоқ. Біздер кәмелет жасына толмай жыныстық қатынасқа түскен қызға кедергі келтіріп, оның жыныстық құқығын таптай алмаймыз, ал жүкті болса баласын өмір сүру құқығынан айыра алмаймыз. Дегенімен біздің зерттеу тақырыбымыз бойынша кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарды жүкті болуын өздерінің қалаулары (еркін) және күштеу негізінде болатындығын бөліп айттық (зорлау немесе күштеп некеге тұрғызу). Осының ішінде ЮНФПА дүниежүзі бойынша жүргізген зерттеулерінің нәтижесі бойынша көптеген кәмелет жасына толмай жүкті болған, бала босанған қыздарды ата-анасы күштеп некеге тұрғызған, кейбір қыздарды ер адамдар алдап кеткен, осы қыздар кәмелет жасына толмай жүкті болып, бала босанғандықтары үшін өкінеді, кейбірі әлі өздері бала болып бала босанғандарын айтып өкінеді. Осы зерттеу бойынша көптеген зерттеуге қатысқан қыздар жүктілік, босану салдарынан оқу оқып білім алмай қалғандарын айтып өткендеріне өкінеді [9].

1- кесте. ЮНФПА 2013 жылғы есебінен алынған жүкті болған жасөспірім қыздардың жағдайы жайлы көрсеткіш.

Әрбір адамның жыныстылық және сексуалдылық құқықтарына қол сұғуға болмайтындығын заң тұрғысынан білеміз, дегенімен 1 кестеде көрсетілген мәліметтер мен жалпы ЮНФПА-ның дүниежүзінде жасалып келе жатқан зерттеулері негізінде жасөспірімдерді жыныстық қатынасқа түсуін тыйу керек деген ойдамыз. Себебі, бұл оларды жыныстық өмір сүруді бастауды кейінге қалтыру арқылы біз оларда саналы жыныстық әрекет жасауға деген мінез-құлық қалыптастыра аламыз. Ал бұл деген жасөспірім шақта бала босануда болатын қиындықтар мен жыныстық жолмен жұғатын инфекциялар мен АИТВ жұқтыруды болдырмауға тәрбиелейді.

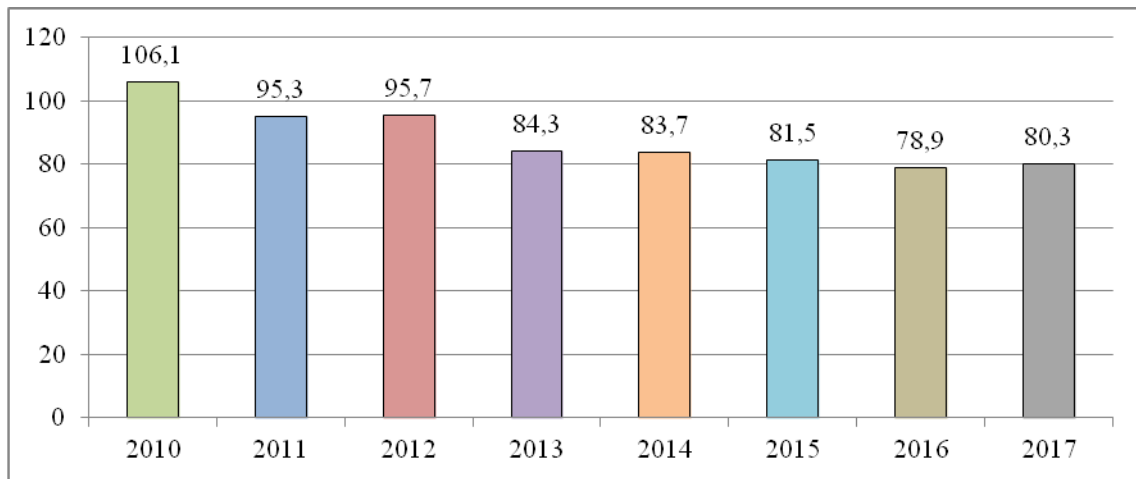
Тақырыптың өзектілігі:

- 2017 жылы некеде туылған балалар санының көрсеткіші 87%, ал тіркелмеген некеден туылған балалар көрсеткіші 13%, ал некесіз туылған балалардың сандық көрсеткіші 2005 жылы 24,4% көрсеткен [10, 23].

- Жүкті әйелдердің арасында АИТВ-инфекциясының таралуы 2017 жылы 1000 әйелге шаққанда 1,8-ді құрайды, бұл 1%-тік көрсеткіштен төмендеген, ал оның артуы АҚТҚ індетінің генерализацияланған деңгейге көшуін білдіреді [11, 26].

- Әйелдер мен 15 жастан асқан қыздардың жыныстық жолмен берілетін инфекциялар (ЖЖБИ) мен АИТВ, жоспарланбаған жүктіліктен қорғайтын контрацепциялық әдістер жайлы білімдерінің төмендігі мен толық ақпараттандырылмауы.

1- Диаграмма. 2010-2017 жылдары Қазақстанда жасалынған жасанды түсік саны:

• Қазақстан Республикасының келесі бір өзекті мәселесі ол жастар мен жасөспірімдердің жыныстық және репродуктивті денсаулықтарына қатысты мәселелер. Оның ішінде репродуктивті денсаулықты сақтау.

15-19 жас аралығындағы қыздардың бала туу жиілігі: 2017 дылы әрбір 1000 қыздың 24,93-і бала босанған, ал 2014 жылы әрбір 1000 қыздың 34,72-і босанған. 19 жасқа дейінгі жаста босанған қыздардың жағдай көрсеткіштері бойынша бұл мәселенің көшін бастап тұрған Жамбыл облысы (35,47) жағдай, Атырау (30,99), Түркістан (30,02), Алматы (29,77), Маңғыстау облысы (39,81) жағдай анықталған [10,28]. Бұл көрсеткіш айтарлықтай азайғанымен, дегенімен жыныстық қатынасқа түсетіндердің орта жасы 16 жастан жоғарыламай тұр. Осы тақырыптың шеңберінде 2018 жылы Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы ҚР Денсаулық сақтау Министірілігінің қолдауымен БҰҰ Қазақстандағы Халықты қоныстандыру қорының (ЮНФПА) тапсырысы негізінде зерттеу жүргізген.

БҰҰ Қазақстандағы Халықты қоныстандыру қорының (ЮНФПА) «Біз Қазақстандықтар» атты 2020 жылы жарияланымындағы деректер. Ауылдағы жасөспірім қыздар қалалық құрдастарына карағанда орта есеппен 20%-ке жиірек жүкті болып, босанады. Бұл деген жалпы осы тақырыпты зерттеу кезіміздегі болжамға сәйкес болды. Осы болжам бойынша, ауылдағы қыздар репродуктивті денсаулық пен жоспарланбаған жүктіліктен қорғануға арналған контрацепциялық әдістерді білмейтіндігі мен қолжетімділіктерінің төмен екендігін айтқанбыз.

«Біз Қазақстандықпыз» ЮНФПА 2019 жылғы зерттеуі бойынша жыл сайын орта есеппен 15-18 жас аралығындағы 1000 қыздың 5-6 жасанды түсік жасатады [10,28]. Ал Қоғамдық пікірді зерттеу орталығының (ҚПЗО) 2018 жылы Қазақстанның 17 аумағында жүргізген «15-19 жас аралығындағы жастар мен жасөспірім топтары арасында репродуктивті денсаулықтары мен сексуалды мінез-құлықтарын, репродуктивті денсаулықты қорғау мен осы сала бойынша ақпараттарды алуға қолжетімділік деңгейін анықтау» зерттеуінде зерттеуге қатысқан 4360 респонденттің ішінде жыныстық қатынастық өмірді бастағандары 1284 респондент болған, соның ішінде жыныстық өмір сүретін қыздар саны 294 болды. Сол зерттеу бойынша 15-19 жас аралығындағы қатысқан қыздардың 49-ы өмірлерінде жүкті болып көргендігін айтқан. 49 жүкті болған қыздардың 30-ында жүктілік бала босанумен аяқталған, ал жасанды түсік жасатқандар саны 11, ал өздігінен түсік болғандар саны 8 [2].

Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарда туындайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелердің маңыздысы ол стигма мен дискриминация. Стигма, қоғамның ол қызды өмірінің соңына дейін некесіз бала босанғанын, оның жасына байланысты жыныстық қатынастық өмірді бастағаны үшін айыптап, оны талқылап өтеді. Қоғамның бұл әрекеті ең алдымен сол қыздың өмірі мен өзін қабылдауына әсер етеді, кейін оның ата-анасы мен отбасына, жақындарының ол жайлы ойына әсер етеді. Осындай қоғамның ол қыздың әрекетіне қатысты ойы, пікірі жүкті болған қызды суицид жасауына әсер етеді. Бұл жағдай қазір пайда болған мәселе емес, оны көптеген махаббат оқиғасын сипаттайтын әдебиеттерден көреміз. Дегенімен, қазіргі кездегі бұл жағдайдың күрделенуі мен жеңілдеуінде. Күрделенуі – кәмелет жасына толмай жүкті және бала босанған қыздардың өзіндік босануы, өздерінің қолдарымен, білімсіз жасанды түсік жасауы, балаларды қоқысқа тастай салуы, «ұялудың» салдарынан өз-өздеріне қол салулары. Жеңілдеген жағы – кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарға көмектесетін «Ана мен бала» үйлерінің, арнайы орталықтардың болуы, қызмет

көрсетулері, «Теңге-Тең» принципі негізінде осындай қыздарға кеңес беретін еріктілердің болуы, қоғамның қайткенменде осы қыздардың жағдайына гуманды қарауы.

Қорытынды. «Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздарда туындайтын әлеуметтік-психологиялық мәселелер» тақырыбы бойынша мәселелерді зерттеу келе мынадай тұжырымдар жасауға болады. Бұл әлеуметтік маңызды мәселемен қоғам болып күресуіміз керек. Жасөспірімдердің репродуктивті денсаулықтарына қатысты құқықтарды ескере отырып еркін репродуктивті денсаулықты сақтау жайлы жан-жақты дұрыс қол жеткізу керек. АИТВ, ЖИТС, ЖЖБИ, венерологиялық аурулардың жұғу жолдарын олардың зардаптарын жасөспірімдерге түсіндіру керек.

Жасөспірімдердің репродуктивтік құқықтары дегеніміз ол саналы және еркін репродуктивті денсаулықты сақтау жайлы дұрыс ақпараттарға қол жеткізу; ЖЖБИ мен АИТВ, ЖКТБ жайлы жайлы ақпараттар алу, оларды анықтау кезінде тегін және анонимді түрде тексерілу мүмкіндіктері, емделу мүмкіндігіне құқықтары бар; Репродуктивті денсаулықты қорғау мен сақтау үшін сапалы медициналық, психологиялық көмектер алу; ЖЖБИ, АИТВ және жоспарланбаған жанұя болудан сақтануға арналған контрацептивтерді, басқа да қажетті дәрілерді алуға құқылы. Дегенімен, ешкімнің ешкімді оның жасына байланысты жыныстық қатынасқа қатысты шектеу қоюға құқықтары жоқ. Осындай себептерден қазіргі кезде кәмелет жасына толмағандар арасында жыныстық жолмен берілетін инфекциялар (жасырын немесе ашық формадағы барлық түрлері), АИТВ, жоспарланбаған жанұя мен әлеуметтік жетімдік мәселелері туындап отыр. Осы мәселе шеңберінде талқылаулар көп, біз осы тақырыпты зерттеушілер ретінде келесі ұсыныстарды ұсынамыз.

Ұсыныстар:

1. Жыныстық қатынас және оның салдары туралы жасөспірімдерді саналы түрде ойлануға, әрбір әрекетіне саналы түрде қарауға үйрету тәрбиенің басты бағыты болуы тиіс;

2. Елімізде 15-19 жас аралығындағы білім алатын, жұмыс істейтін, жұмыссыз, әскерде борышын өтеп жүргендер арасында жыл сайын сараптау орталықтары осы топтағы адамдар арасында олардың репродуктивті денсаулықты сақтау бойынша әлеуметтік зерттеулер, сауалнамалар жүргізілуі керек. Осындай зерттеулердің нәтижелері әлеуметтік желілер мен жасөспірімдер оқитындай етіп жариялау жұмыстарын жасау керек;

3. Қазақстанда тегін сенім телефоны негізінде әртүрлі топ, оның ішінде әсіресе жасөспірімдер мен жастарға жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша кеңестер беретін Call-орталықтар қызмет етуі керек. «КМПА сенім телефоны арқылы жастарға консультациялық қызметтерді ұйымдастыру мен ұсыну» жобасы негізінде.

4. «Теңге-тең» принципі негізінде репродуктивті денсаулықты сақтау мәселесі шеңберінде білімді, білікті жастарды жасөспірімдерге кеңестер беретін тренерлерді оқыту, олардың жұмыстарын ұйымдастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Human Development Indices and Indicators / 2018 Statistical Update (ағылш.). United Nations Development Programme.*

2 «Социологическое исследование по изучению состояния репродуктивного здоровья подростков и молодых людей 15-19 лет, их сексуального поведения и доступа к услугам и информации в области охраны репродуктивного здоровья», исследование проведено исследовательской организацией ТОО «Центр Изучения Общественного Мнения» (ЦИОМ) по заказу Министерства Здравоохранения РК и Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА) при финансовой поддержке ЮНФПА и Посольства Нидерландов в Казахстане и технической поддержке Республиканского центра СПИД. [Текст] // Отчет о результатах исследования – Алматы, 2018.

3 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2 қыркүйек 2019. [Электрондық ресурс] http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy

4 Жаклин Шарп, Ата-аналықты жоспарлаудағы Халықаралық федерация президенті. «Сексуалды құқық: Ата-аналықты жоспарлаудағы Халықаралық федерация декларациясы».

5 Психическое здоровье подростков 28 сентября 2020 г. [Электрондық ресурс]. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>

- 6 Проблема подростковой беременности в странах Восточной Европы и Центральной Азии [Электрондық ресурс]. https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Teenage%20pregnancy_RUS.PDF
- 7 Agmo Anders, *Functional and dysfunctional sexual behavior*. Elsevier 2007
- 8 Faucault, Michel. *Histoire de la sexualité*. – Париж: Gallimard, 1976. – 211 p. – ISBN 2070295893.
- 9 Материнство в детстве. Насущные проблемы подростковой беременности. Доклад Отдела информации и внешних связей ЮНФПА (Фонда Объединенных Наций в области народонаселения). [Электрондық ресурс]. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/RU-SWOP2013_0.pdf
- 10 «Біз Қазақстандықпыз» Есеп Қазақстан Республикасындағы халықтың қоныстану жағдайының анализі. ҚР Ұлттық экономика Министрлігі Статистика комитеті және БҰҰ Қазақстандағы халық қоныстану қоры (ЮНФПА). [Электрондық ресурс]. https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_FullReport_Kaz_Final.pdf

References:

- 1 *Human Development Indices and Indicators / 2018 Statistical Update (agylsh.)*. United Nations Development Programme.
- 2 «Sociologicheskoe issledovanie po izucheniyu sostoyaniya reproduktivnogo zdorov'ya podrostkov i molodyh lyudej 15-19 let, ih seksual'nogo povedeniya i dostupa k uslugam i informacii v oblasti ohrany reproduktivnogo zdorov'ya», issledovanie provedeno issledovatel'skoj organizaciej TOO «Centr Izucheniya Obshchestvennogo Mneniya» (CIOM) po zakazu Ministerstva Zdravooohraneniya RK i Fonda OON v oblasti narodonaseleniya (YUNFPA) pri finansovoj podderzhke YUNFPA i Posol'stva Niderlandov v Kazahstane i tekhnicheskoy podderzhke Respublikanskogo centra SPID. [Tekst] // Otchet o rezul'tatah issledovaniya Almaty, 2018.
- 3 Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyн Қазақстан halqyna Zholdauy 2 qyrkuiyek 2019. [Elektronдық resurs] http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-qasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halqyna-zholdauy
- 4 Zhaklin Sharp, *Ata-analyqty zhosparlaudagy Halyqaralyq federaciya prezidenti. «Seksualdy quqq: Ata-analyqty zhosparlaudagy Halyqaralyq federaciya deklaraciyası»*.
- 5 Psihicheskoe zdorov'e podrostkov 28 sentyabrya 2020 g. [Elektronдық resurs]. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>
- 6 Problema podrostkovej beremennosti v stranah Vostochnoj Evropy i Central'noj Azii [Elektronдық resurs]. https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Teenage%20pregnancy_RUS.PDF
- 7 Agmo Anders, *Functional and dysfunctional sexual behavior*. Elsevier 2007
- 8 Faucault, Michel. *Histoire de la sexualité*. – Parizh: Gallimard, 1976. – 211 p. – ISBN 2070295893.
- 9 Materinstvo v detsvte. Nasushchnye problemy podrostkovej beremennosti. Doklad Otdela informacii i vneshnih svyazej YUNFPA (Fonda Ob"edinennyh Nacij v oblasti narodonaseleniya). [Elektronдық resurs]. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/RU-SWOP2013_0.pdf
- 10 «Biz Qazaqstandyqpyz» Esep Qazaqstan Respublikasyndagy halyqtyn qonystanu zhagdaiynyn analizi. QR Ultyq ekonomika Ministrlygi Statistika komiteti zhane BUU Qazaqstandagy halyq qonystanu qory (YUNFPA). [Elektronдық resurs]. https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_FullReport_Kaz_Final.pdf